

Н.Ф.Портницька, О.М. Савиченко

ДІАГНОСТИЧНИЙ РЕСУРС ФОТОБІОГРАФІЧНОГО МЕТОДУ У ВИВЧЕННІ МЕХАНІЗМІВ РОЗВИТКУ ТВОРЧОСТІ ТА ОБДАРОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Портницька Н.Ф., Савиченко О.М. Діагностичний ресурс фотобіографічного методу у вивченні механізмів розвитку творчості та обдарованості особистості. У статті представлено обґрунтування ефективності та результати пілотажного дослідження використання фотобіографічного методу у вивченні мотиваційних та рефлексивно-ціннісних механізмів розвитку творчості та обдарованості у юнацькому віці. Здійснено порівняльний опис специфіки дослідження, що проводиться з опорою на тематичні або власні фотографії.

***Ключові слова:** обдарованість, біографічний метод, фотобіографічний метод, рефлексія здібностей, цінності, мотивація.*

Портницкая Н.Ф., Савиченко О.М. Диагностический ресурс фотобиографического метода в исследовании механизмов развития творчества и одаренности личности. В статье представлены обоснование и результаты пилотажного исследования использования фотобиографического метода в изучении мотивационных и рефлексивно-ценностных механизмов развития творчества и одаренности в юношеском возрасте. Предложен сравнительный анализ специфики исследования с использованием тематических либо собственных фотографий.

***Ключевые слова:** одаренность, биографический метод, фотобиографический метод, рефлексия способностей, ценности, мотивация.*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими практичними завданнями.

У сучасній діагностиці накопичено досвід вивчення диспозиційних характеристик особистості, широко використовуються спостереження на самозвіти, які дозволяють об'єктивізувати процеси творчості (розвитку обдарованості) та особистісні утворення, що його супроводжують. Більшість із них вимагають високого рівня рефлексії та мовленнєвої культури. Водночас сучасні умови диктують скорочення та згортання комунікативних процесів, особливо у підлітковому та юнацькому віці, що може вести до збіднення рефлексивно-комунікативних процесів. Тому виникає необхідність використання додаткових засобів діагностики механізмів та умов розвитку особистості, зокрема її мотивації, механізмів розвитку творчості та обдарованості.

Останні дослідження і публікації, виділення невирішених питань загальної проблеми, якій присвячується стаття. Ліквідувати цю прогалину можна, спираючись на основні ідеї К.О. Абульханової-Славської, Б.Г. Ананьєва, Н.А. Логінової, О.І. Кульчицької, В.О. Моляко, О.Л. Музики, М. Рибнікова про вивчення життєвого шляху особистості, її ціннісної сфери та використання біографічного методу для особистісної діагностики [2; 4; 8; 12].

Використання біографічного методу у психології бере свій початок від робіт М.О. Рибнікова, який заклав методологічну основу розробки біографічних досліджень у вітчизняній психології [12]. Біографія людини розглядалася і в роботах Б.Г. Ананьєва, який на основі об'єктивних та суб'єктивних критеріїв виділив основні фази життя людини та описав особливості життєвого шляху [2]. На думку Б.Г. Ананьєва, основним методом, що дозволяє реконструювати життєвий шлях людини, поряд із лонгітюдом та

методом поперекових зрізів, є біографічний аналіз, який розглядається автором як збір і аналіз даних про життєвий шлях людини як суб'єкта діяльності.

Операціоналізація біографічного методу здійснена ученицею Б.Г. Ананьєва Н.А. Логіною, яка розробляла процедури біографічної бесіди, аналізу документів, подієвого аналізу тощо [10]. Біографічний підхід застосовано і в працях К.О. Абульханової-Славської, яка вважає, що саме аналіз біографій може забезпечити насправді динамічне дослідження особистості [0]. На думку авторки, більшу ефективність біографічного методу забезпечує застосування суб'єктного підходу, що дозволяє не лише вивчити відмінність життєвих шляхів окремих людей, але і визначити ступінь взаємозалежності особистості та її життєвої історії.

Поширюються наукові розробки в рамках біографічного підходу і в сучасній українській психології. Так, у роботах В.О. Моляко розроблені основні положення біографічного аналізу, у яких наголошується на необхідності вивчення продуктів діяльності обдарованої особистості, значущих періодів у житті людини та встановлення взаємозв'язків між такими періодами, мікро- та макросередовища обдарованої особистості та їх впливу на діяльність, стратегій та індивідуального стилю діяльності, впливу обдарованої людини на контактне оточення [4]. На основі аналізу біографій талановитих людей з різних галузей О.І. Кульчицька виділила основні риси обдарованої особистості [4; 8]. Шляхом біографічного аналізу О.Л. Музика описав віковий розвиток здібностей у контексті розвитку мотиваційних та рефлексивно-ціннісних його складових [4]. Розроблена ним методика вивчення динаміки здібностей дозволяє дослідити вікові закономірності розвитку ціннісної свідомості особистості у контексті розвитку здібностей.

Активізувати суб'єктні ресурси особистості дозволяє й арттерапевтичний підхід. Діагностичний та терапевтичний ресурс арт-терапії полягає у стимулюванні процесів самовираження клієнта, вивченні інтересів, цінності, потреб, «безболісного» виявлення та актуалізації малоусвідомлених психічних процесів і переживань, знижуючи опір новому досвіду, задають напрям подальшої бесіди [7]. Одним із сучасних напрямів є фототерапія як метод, спрямований на вирішення психологічних проблем та розвиток гармонійної особистості через створення та/або сприймання фотографій та наступної їх вербалізації [6]. Основна роль при цьому відводиться емоційній та реконструктивній реакції клієнта, його здатності надавати смисл зображенню (Дж. Вайзер). Ефективність фототерапії доведена практиці сімейного консультування (Р. Шерман та Н. Фредман) як засіб актуалізації переживань клієнта, внутрішніх та зовнішніх конфліктів (Е. Ейдеміллер), малоусвідомлюваних механізмів та чинників розвитку, ресурсом у подолання страхів, депресії, соматичних захворювань (О.Й. Логінова) [11; 13; 14;]. Як вказує З.Ю. Крижановська, спираючись на аналіз робіт провідних арт-терапевтів, у терапії дорослих фотографії є засобом самопізнання (потреб, значимих цілей), осмислення власного життєвого шляху [7]. Фотографія соціальна за своєю природою: відображає стан та потреби суб'єкта у контексті його стосунків зі значимими людьми та подіями, що дозволяє аналізувати соціально-психологічні аспекти умови розвитку особистості (в т.ч. обдарованої). Смыслоутворююча функція фотографії дозволяє клієнту побачити нові смисли у подіях, що вже відбулися, відреагувати їх, збагачуючи власне ціннісне поле.

У психодіагностиці психологічний зміст методу психологічного аналізу фотографій розуміється як процес взаємодії фотографа та моделі, де більш важливим для

рефлексії є процес фотографування, аніж власне аналіз знімків [9]. С.Ю. Жданова, Е.Ю. Власова, продовжуючи ідеї Р.Ч. Циллера, пропонують використовувати автофото з метою вивчення індивідуальності та Я-концепції особистості. Вихідними при цьому є принципи технологічності, сенсорності, абстрактності, натуральності [3].

Однак, дослідження фотографій як методу психологічного дослідження зосереджені здебільшого на терапевтичних та профілактичних функціях, тоді як власне дослідницька залишається поза увагою.

Формулювання цілей і постановка завдань статті. Виникає потреба пошуку додаткових діагностичних інструментів біографічного дослідження механізмів розвитку обдарованості. Ми припускаємо, що використання фотографій, що відображатимуть суб'єктивно значимі для досліджуваних події, сприятимуть більш чіткому усвідомленню мотивів виконання діяльності та рефлексії особистісно-ціннісних складових здібностей.

Виклад методу і результатів досліджень. Теоретичні узагальнення та емпіричні дослідження дозволяють систематизувати уявлення про використання фотобіографічного підходу для вивчення обдарованої особистості.

Переваги використання фотографій:

- поєднання візуального образу та його вербального вираження сприяють глибшому усвідомленню ситуації та пов'язаних з нею переживань, потреб, створює умови для їх подальшої рефлексії у спілкуванні з дослідником [3; 6];
- сприймання подій актуалізує не лише спогади про події, але й суб'єктивні переживання, мотиви, смисли і цінності, що були у момент зйомки [11];
- створення безпечного психологічного середовища, атмосфери спонтанності, вільного вираження думок та почуттів [6];
- суб'єктивне змістове наповнення фотографій та індивідуальне трактування дозволяють відтворити унікальність життєвої історії обдарованої особистості
- дозволяє здійснювати якісний аналіз особистісних утворень, зокрема структури мотиваційної сфери та/або рефлексивних процесів у розвитку обдарованості [3]
- фотографія оживлює ситуацію реалізації здібностей, що дозволяє розширити та диференціювати коло референтних осіб в залежності від життєвих ситуацій
- сприяє усвідомленню актуальних особистісних якостей
- конкретизація ситуацій схвалення та визнання
- можливе обмеження рефлексивних процесів ситуаціями з фотографій або заглиблення у ситуацію з фото (емоційне), що перешкоджає рефлексії.

Таким чином, використання сюжетних фотографій наближає процедуру вивчення мотиваційних та рефлексивних механізмів розвитку обдарованості до проєктивних методів (по аналогії до застосування ТАТ). Вони є додатковим стимулом для актуалізації потреб та мотивів творчої діяльності, які при «звичайній» процедурі дослідження залишаються поза увагою і дослідника і досліджуваного. З іншого боку, використання фотографій, задає спрямованість рефлексії та дозволяє уникнути абстрактних роздумів досліджуваних.

Принципи організації дослідження ціннісно-мотиваційних та рефлексивних механізмів розвитку обдарованості:

- ідеографічний підхід до вивчення творчо обдарованої особистості (О.Л. Музыка);
- використання особистісно значимого діагностичного матеріалу (події вс
- Сприймання змісту фотографії здійснюється на основі проєкції індивідуального смислу (суб'єктивного значення) на задане зображення.

Таким чином, дослідження обдарованої особистості з використанням фотографій має комплексний характер на межі проєктивного та рефлексивного підходів.

Етапи проведення дослідження:

Етап	Методи і прийоми	Мета
Біографічна розминка	Виділення основних подій життя на основі підібраних досліджуваним 10-15 значимих фотографій	<ul style="list-style-type: none"> налагодження контакту; «входження» в ситуації, зображені на знімках; створення установки на самоаналіз

Спрямована бесіда за змістом фотографій

Потребово-ціннісний (на основі методики «Хто Я?» (Кун))	Чого я хочу (потребую)? (Чого потребує в цей момент герой фото?) Що для мене найважливіше у цій ситуації? (Що є цінним для героя фото?)	Вивчення ціннісно-мотиваційних механізмів розвитку обдарованої особистості
Мотиваційний (на основі ТАТ (Д.Макклелланд, Х. Хекхаузен))	Що це за фото? Яка історія тут зображена? Скільки Вам тут років? Яким Ви тоді були(а)? Чим це фото особливе? Коли почалася ця історія? Чого хотілося, як змінювалися бажання? Що ви прагнули отримати, досягти? Що Ви тут робите? Чим займаєтесь? Що вмієте? На що сподівалися? Чого остерігалися, побоювались? Хто допомагав, надихав, підтримував? Хто заважав, критикував, зупиняв? Що відчували? Які були емоції, почуття, переживання? Чим все закінчилося? Що вийшло в результаті?	
Особистісно-ціннісний (на основі МВДЗ (О.Л. Музика))	Які уміння, риси та якості сприяли досягати успіху (йти до зображеної події)? Які дії, риси та якості заважали досягненню результату?	Рефлексія рис та якостей, значимих для реалізації діяльності (розвитку обдарованості)

Пілотажні дослідження використання фотографій у вивченні структури мотивації та рефлексивно-ціннісних аспектів розвитку творчості юнаків здійснені нами спільно зі студентами соціально-психологічного факультету ЖДУ ім. І. Франка (О. Атаманська, В. Дранківський, С. Дубова).

Аналіз теоретичних та прикладних підходів до використання фотографій у діагностичній та консультативно-терапевтичній практиці дозволяє виділити дві основні форми роботи з фотографіями: аналіз власних фото та аналіз фотографій незнайомих людей. Це зумовлює необхідність порівняльного аналізу ефективності обох форм у вивченні мотиваційних та рефлексивно-ціннісних чинників розвитку обдарованості юнаків (табл. 1)

Таблиця 1.

Порівняльний аналіз ефективності різних форм фотобіографічного методу у дослідженні чинників обдарованості юнаків

Критерій аналізу	Класична процедура	Аналіз власного фото	Аналіз тематичного фото
зміст		Фото відображає значимі події власного життя досліджуваного	Події є близькими до змісту творчої діяльності досліджуваного, але персонажі незнайомі
Емоційне забарвлення	мінімальна актуалізація емоцій, "відсторонений" аналіз подій та якостей	Актуалізація емоцій, що діяли у ситуації виконання діяльності. Можливим є включення психологічних захистів (при аналізі подій негативного емоц. забарвлення)	Проекція власних емоцій на типову ситуацію сприяє «безпечній» актуалізації емоцій, без включення «захистів»
характеристика та структура потреб	Абстрактні соціально бажані (правильне виконання діяльності, саморозвиток)	Особистісно значимі соціально схвалювані потреби як умова ціннісного ставлення до творчої діяльності (схвалення та визнання з боку оточення, процесуальні, саморозкриття)	Недекларовані особистісно значимі потреби як додаткове стимулювання самореалізації визнання, перемога у конкуренції, тілесний комфорт)
структура цінностей	Нормативні соціально-схвалювані (діяти на користь іншого, підтримання самооцінки)	Домінування діяльнісних цінностей, що регулюють творчу діяльність та забезпечують емоційне підкріплення (досягнення успіху, саморозвиток, зворотній емоційний зв'язок)	Усвідомлення емоційної, референтної і розвивальної складових розвитку здібностей
Особистісно-ціннісна складова	узагальнені якості особистості, що розвиваються і	Конкретні особистісні якості, що забезпечують операційно-когнітивні компоненти регуляції творчої діяльності	Декларативні якості, що забезпечують емоційно-вольові компоненти регуляції

Критерій аналізу	Класична процедура	Аналіз власного фото	Аналіз тематичного фото
	виявляються безвідносно до ситуації		творчості
Мотивація	Діяльнісні компоненти мотивації (активності, позитивного та негативного підкріплення) Неповна структура мотивації Дисбаланс у структурі мотивації (внутрішній та зовнішній)	Актуалізація особистісних ресурсів та потребових компонентів мотивації (потреб досягнення успіху чи уникнення невдачі, відповідних очікувань) Повна структура мотивації Внутрішній та зовнішній баланс у мотиваційній сфері	Активізація емоційних компонентів мотивації Соціальні аспекти розвитку мотиваційної сфери

Аналіз результатів дослідження здійснюється за такими напрямками:

- Аналіз структури мотивації (за системою категорій контент-аналізу Д. Макклелланда, Х. Хекхаузена)
- Аналіз повноти (представленість усіх категорій), зовнішньої збалансованості (баланс між мотивом досягнення успіху та мотивом уникнення невдачі), внутрішньої збалансованості (баланс між окремими компонентами «всередині» мотивів та баланс між типами ціннісної регуляції в межах опису однієї фотографії) структури мотивації досягнення
- Аналіз структури та ієрархії потреб (діяльнісні, соціальні, самореалізації);
- Співвідношення потреб і цінностей творчої діяльності (узгодженість, збалансованість);
- Аналіз особистісно-ціннісної складової рефлексії творчих здібностей (співвідношення моральнісних та діяльнісних цінностей, за О.Л.Музикою)

Додатково може бути застосований змістовий аналіз підібраних досліджуваними фотографій. Додатково виділяємо такі напрями аналізу фотографій:

- Способи та форми самопрезентації, що здійснюється через аналіз змісту зображуваного (вид діяльності, ситуація реалізації)
- Змістове поле цінностей. Оскільки для аналізу відбираються найбільш значимі у цей момент життя фото
- Емоційний фон зображених подій

Висновки та перспективи подальших досліджень. Використання фотографій дозволяє усвідомити та здійснити опис більш широкого кола потреб і цінностей, що забезпечують розвиток здібностей та обдарованості в умовах конкретної ситуації їх застосування. Особистісні якості, ситуативно виявлені у процесі аналізу фото, у ході

ціннісної підтримки можуть стати додатковим особистісним ресурсом розвитку обдарованості.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / Ксения Александровна Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Борис Герасимович Ананьев. – СПб. : Питер, 2002. – 288 с. – (Мастера психологии).
3. Жданова С. Ю. Власова Е. Ю. Метод фотографии в познании индивидуальности человека // Вектор науки Тольяттинского гос. ун-та. Серия: педагогика, психология Выпуск № 2(9) 2012. – С.76- // <http://cyberleninka.ru/article/n/metod-fotografii-v-poznanii-individualnosti-cheloveka#ixzz3nXIQMhSo>
4. Здібності, творчість, обдарованість : теорія, методика, результати досліджень / За ред. В.О. Моляко, О. Л. Музики. – Житомир : Рута, 2006. – 320 с.
5. Кон И. С. Жизненный путь как предмет междисциплинарного исследования / Игорь Семенович Кон // Психология личности в трудах отечественных психологов. – СПб. : Питер, 2000. – С. 269-279.
6. Копытин А., Платтс Дж. Руководство по фототерапии. – М.: «Когито-Центр», 2009. – 184 с.
7. Крижановська З.Ю. Арт-терапевтичний досвід у роботі психолога-консультанта. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.- 2013. – №1. – С.74-84.
8. Кульчицкая Е. И. Сирень одаренности в саду творчества / Елена Ипполитовна Кульчицкая, Валентин Алексеевич Моляко. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – 316 с.
9. Литвин А.В. Метод психологического анализа фотографий: механизм работы [Текст] / А.В. Литвин // Психология в России и за рубежом: материалы междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, октябрь 2011 г.). – СПб.: Реноме, 2011. – С. 57-60.
10. Логинова Н. А. Психобиографический метод исследования и коррекции личности: Учебное пособие / Наталия Анатольевна Логинова. – Алматы: Казак университеты, 2001.- 172с.
11. Логинова О.И. Метафорические фотокарты в семейном консультировании. Практическое руководство "Как преодолеть семейные кризисы" . – М., 2015. - 40 с.
12. Рыбников Н. А. Биографии и их изучение / Н. А. Рыбников. – М., 1920. – 47 с. – (Б-ка биографического ин-та).
13. Шерман Р. Структурированные техники семейной и супружеской терапии: Руководство / Р. Шерман, Н. Фредман. – М.: Класс, 1997.
14. Эйдемиллер Э., Юстицкий В. Семейная психотерапия. – Л. Медицина, 1989 — 192 с

Spisok vikorostanih dzherel

1. Abul'hanova-Slavskaja K. A. Strategija zhizni / Ksenija Aleksandrovna Abul'hanova-Slavskaja. – М. : Mysl', 1991. – 299 s.
2. Anan'ev B. G. Chelovek kak predmet poznanija / Boris Gerasimovich Anan'ev. – SPb. : Piter, 2002. – 288 s. – (Mastera psihologii).
3. Zhdanova S. Ju. Vlasova E. Ju. Metod fotografii v poznanii individual'nosti cheloveka // Vektor nauki Tol'jattinskogo gos. un-ta. Serija: pedagogika, psihologija Vypusk № 2(9) 2012. – S.76- //<http://cyberleninka.ru/article/n/metod-fotografii-v-poznanii-individualnosti-cheloveka#ixzz3nXIQMhSo>
4. Zdibnosti, tvorchist', obdarovanist' : teorija, metodika, rezul'tati doslidzhen' / [za red. V.O. Moljako, O. L. Muziki]. – Zhitomir : Ruta, 2006. – 320 s.

5. Kon I. S. Zhiznennyj put' kak predmet mezhdisciplinarnogo issledovanija / Igor' Semenovich Kon // Psihologija lichnosti v trudah otechestvennyh psihologov. – SPb. : Piter, 2000. – S. 269-279.
6. Kopytin A., Platts Dzh. Rukovodstvo po fototerapii. – M.: «Kogito-Centr», 2009. – 184 s.
7. Krizhanovs'ka Z.Ju. Art-terapevtichnij dosvyd u roboty psihologa-konsul'tanta. Nauko-vij visnik L'vivs'kogo derzhavnogo universitetu vnutrishnih sprav.- 2013. – №1. - S.74-84.
8. Kul'chickaja E. I. Siren' odarenosti v sadu tvorcestva / Elena Ippolitovna Kul'chic-kaja, Valentin Alekseevich Moljako. – Zhitomir : Vid-vo ZhDU im. I. Franka, 2008. – 316 s.
9. Litvin A. V. Metod psihologicheskogo analiza fotografij: mehanizm raboty [Tekst] / A. V. Litvin // Psihologija v Rossii i za rubezhom: materialy mezhdunar. nauch. konf. (g. Sankt-Peterburg, oktjabr' 2011 g.). — SPb.: Renome, 2011. — S. 57-60.
10. Loginova N. A. Psihobiograficheskij metod issledovanija i korrekcii lichnosti: Ucheb-noe posobie / Natalija Anatol'evna Loginova. - Almaty: Kazak universitetu, 2001.- 172s.
11. Loginova O.I. Metaforicheskie fotokarty v semejnom konsul'tirovanii. Prakticheskoe rukovodstvo "Kak preodolet' semejnye krizisy" .- M., 2015. - 40 s.
12. Rybnikov N. A. Biografii i ih izuchenie / N. A. Rybnikov. – M., 1920. – 47 s. – (B-ka biograficheskogo in-ta).
13. Sherman R. Strukturirovannye tehniky semejnoj i supruzhe skoj terapii: Rukovodstvo / R. Sherman, N. Fredman. – M.: Klass, 1997.
14. Jejdemiller Je., Justickij V. Semejnaja psihoterapija. - L. Medicina, 1989 — 192 s

Portnytska N., Savychenko O. Diagnostic resources of photobiographical method in studying of mechanisms of creativity and talent development of person. Developing of abilities includes motivational, reflexive and value components as required. The experience in studying of the mechanisms of development talent based on interviews, self-reports, which require a high level of reflection, has accumulated in modern psychology. On the other hand, current conditions are characterized by reduction and curtailing of communication processes of teenagers and children that can lead to depletion of reflexive and communicative processes. There is a need for additional diagnostic tools and mechanisms terms of personal development, including its motivations, mechanisms of creativity and talent.

The article presents results of theoretical and empirical generalizations of effectiveness of fotobiographical test as additional diagnostic tool in studying of the mechanisms of creativity and talent. Using of photographs has several advantages, such as creating of psychologically safe situation of actualization not only memories, but also personal experiences and meanings associated with them. Subjective semantic content of photos allows to reproduce the unique life history and to make a qualitative analysis of the structure of motivational, reflexive and value components of talent at the same time.

The article suggests using photobiographical approach based on tests "Who am I?" (R. Kuhn), TAT (D. Makklelland, H. Hekhauzen), MSDA (method of studying of the dynamics of abilities by O.L. Muzyka)

The empirical results suggest that the use of photographs helps reflection and motivational mechanisms of value creation in specific situations. Such situational mechanisms can later be used to provide the value support as a resource of skills and talent development.

Keywords: *talent, biographical method, photobiographical test, reflection of abilities, values, motivation.*